

ՀԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՅՏՆԱԲԵՐՈՒՄՆԵՐԸ ԵՐԵՎԱՆՈՒՄ

Երևան քաղաքի տերիտորիան հարուստ է բազմապիսի հնագիտական հուշարձաններով: Դրանցից են Շենգավիթի Լենոլիթյան բազմաշերտ քանդակաշին, Մուխաննաթ-թափան, ուրարտական ամրոց Երեբունին (782 թ. մ. թ. ա.), որից սկսվում է այժմյան Երևանի պատմությունը, ուրարտական ամրոց և քաղաք Քելշերաինին (VII դ. մ. թ. ա.) որի ստորին շերտերում հայտնաբերված է XIII դ. (մ. թ. ա.) քանդակաշին, Նոր-Արեշի ուրարտական դամբարանադաշտը (VIII դ. մ. թ. ա.) և այլն: Այդ բնակատեղիների և ամրոցների պեղումներով հայտնաբերվել են արժեքավոր նյութեր, որոնք վերաբերում են մ. թ. ա. IV—I հազարամյակներին: Հայտնաբերված նյութերը հիմնականում հրատարակված են¹, սակայն քաղաքի մյուս վայրերում ևս շինարարական աշխատանքների ընթացքում երևան են բերվել հնագիտական խրեթու առարկաներ, որոնց հիմնական արժեքը արտահայտվում է նրանով, որ դրանք լրացնում են մեր պատկերացումները հին Երևանի պատմության մասին: Սույն հոդվածում ժամանակագրական սկզբունքով քննարկվում են Երևանում շինարարական աշխատանքների միջոցին ի հայտ բերված նյութական կուլտուրայի մնացորդները:

Երևանի Վ. Ձևյրուն (Կիրգա) քաղամասում հայտնաբերված է շագանակագույն մակերեսով մի գավաթ, զնդաձև իրանով, նեղ վզիկով, շուրթը կտրված (նկ. 1): Այս գավաթը հիշեցնում է Ջարջարիսում գտնվածները², Ջարջարիսի նյութերը, ինչպես և նշված գավաթը, ունեն Լենոլիթյան ժամանակաշրջանի տարրեր: Սակայն դրանք իրենց նրբերանգումով պատկանում են ավելի ուշ ժամանակաշրջանի, երբ վերանում է սուր հատակը, բունակը կորցնում է իր շրջանաձև տեսքը, որը հիմք է տալիս տվյալ գավաթը վերագրելու Լենոլիթից վաղ բրոնզին անցման ժամանակաշրջանին: Դրանք թվագրում են մ. թ. ա. III հազ. վերջերով:

Միծեռնակաբերդի հավաքածուն բաղկացած է չորս կավե անոթներից: Առաջինը մուգ շագանակագույն, ուռուցիկ իրանով, փորրիկ, վերին մասը՝ կտրված շրթով և լայն դուրս ընկած հատակով գավաթ է, որի բարձրությունն է 9 սմ, վզի տրամագիծը՝ 9.5 սմ, իրանի տրամագիծը՝ 13 սմ (Հայաստանի պետական պատմական թանգարան—ՀՊԹ, 1036 (1), նկ. 2): Երկրորդը դարչնագույն, կլոր հատակով, վերին մասում քիչ լայնացող իրանով գավաթ է, իրանի վերին մասն ունի երկու դույզ կոնաձև ելուստներ: Բարձրությունը 10 սմ է, վզի տրամագիծը՝ 8 սմ (ՀՊԹ, 1036 (2), նկ. 3): Երրորդը կարմրավուն, լայնաբերան, լայն տափակ հատակով, վերևում նեղացող իրանով և դուրս ճկված ուղիղ շրթով սափոր է: Բարձրությունը 8 սմ է, վզի տրամագիծը՝ 6 սմ (ՀՊԹ, 1036 (3)): Չորրորդը կարմրավուն, իրանի վերին մասում նեղացող, ուղիղ կտրված շրթով գավաթ է, որի ստորին մասում խիստ նեղանում է, և ունի փորրիկ, տափակ հատակ: Բարձրությունը 7 սմ է, վզի տրամագիծը՝ 6 սմ, իրանի լայնությունը՝ 7 սմ (ՀՊԹ, 1036 (7)): Այս հավաքածուն թվագրող միակ իրը վերը նկարագրած առաջին գավաթն է, որն իր ձևով հիշեցնում է 1948 թ. Կիրովականում հայտնաբերված, մ. թ. ա. II հազ. կես-

¹ Е. Б а й б у р т я н, Культный очаг из раскопок Шенгавитского городища в 1936—1937 гг., ВДИ, в. 4(5), 1938.

Б. Б. Пиотровский, Археология Закавказья, т. 2, 32, նույնի՝ Поселения медного века в Армении, «Сов. Археология», № XI, էջ 171:

Б. А. Куфтин, Археологические раскопки в Триалети, էջ 112:

Б. Б. Пиотровский, Археология Закавказья, էջ 44:

К. Л. Оганесян, Арин-берд, Մ. Ա. Ի ս ր ա յ ե լ յ ա ն, Ուրարտական երկու նոր արձանագրություններ, ՀՍՍՐ ԳԱ «Տեղեկագիր» (հաս. գիտ.), 1951, № 8, էջ 89—98, նույնի, Արինբերդի Սուսի տաճարը և նրա արձանագրությունները, «Տեղեկագիր», 1957, № 9, էջ 93—104, նույնի՝ Ուրարտագիտական գիտողություններ, «Պատմա-բանասիրական հանդես», № 2, 1958, էջ 204—208, երկու արժաթե դրամ Արինբերդից, «Սովետական Հայաստան» (ամսագիր), 1957, № 9:

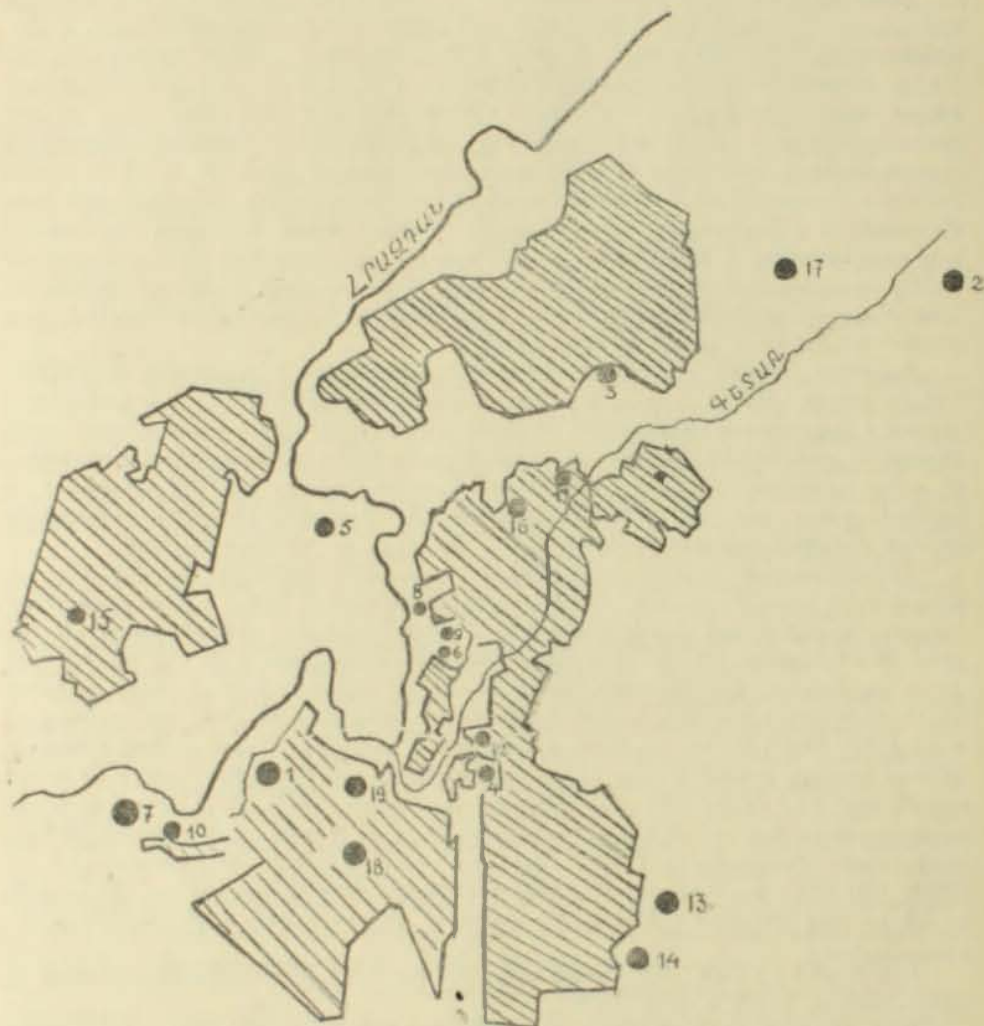
И. М. Лосева, Новые археологические исследования отряда ГМИИ им. А. С. Пушкина на холме Аринберд, «Сов. Археология», 1958, էջ 184:

Н. В. Арутюнян, К датировке основания города Еревана, «Историко-филологический журнал» АН АрмССР, 1959, № 2—3, էջ 78:

Б. Б. Пиотровский, Кармир-блур, вып. I—III, К. Л. Оганесян, Кармир-блур, вып. IV, А. А. Мартirosян, Город Тейшебани, Ереван, 1961.

² Հ. Հ. Մնացականյանի պեղումները (նյութերը չեն հրատարակված):

սևրով թվագրվող ոսկե թաւը³։ Այդ տիպի անոթներ հայտնի են նաև Հնաշենից։ դրանք հնարավորություններ են բնականում թվագրելու Ծիծեռնակաբերդում հայտնաբերված խեցեղենը։

Երևանի ռեալիտական վայրերը

1. Շենգավիթ, 2. Ավան, 3. Կիրզա, 4. Մուխաննաթ-թափա, 5. Ծիծեռնակաբերդ, 6. Ռետինա-տեխնիկական իրերի գործարան, 7. Կարմիր-բուր, 8. Արարատ տրեստի գինու կոմբինատ, 9. Չերժինսկու անվան գործարան, 10. Չարբախ, 11. Արովյան փողոց, 12. «Սասունցի Դավիթ» կինո-թատրոն, 13. Արին-բերդ, 14. Նոր-Արևշ, 15. Մալաթիա, 16. Հովհաննես Թումանյանի տուն-թանգարան, 17. Բուսարանական այգի, 18. Արտաշատի խճուղի, 19. Կալինինի փողոց։

Երևանի ռետինատեխնիկական իրերի (նախկին կարմիր) գործարանի կառուցման ժամանակ հայտնաբերվել են սև, փայլեցրած, անկանթ երկու սափոր, ուռուցիկ իրանով, կարճ վզով և դուրս ճկված շրթով։ Նրանցից մեկի հատակը նեղ է, տափակ, վիզը զարդարված է մի քանի ուղղահայաց գծերով, որոնք կատարված են փայլեցման եղանակով։ Իրանի վրա կան երկու շարք ներս ճկված հորիզոնական գծեր։ Դրանց միջև եղած տարածությունը զարդարված է ուղղահայաց կոր գծերով, որոնք նույնպես կատարված են փայլեցման եղանակով։ Բարձրությունը 18 սմ է, վրի տրամագիծը՝ 10,5 սմ, իրանի տրամագիծը՝ 20 սմ (ՀՊԹ, 273, 1460, նկ. 4)։ Երկրորդ սափորը իր պատրաստման ձևով և զարդերով կրկնում է առաջինը։

³ Б. Б. Пиотровский, Археология Закавказья, Л., 1949, էջ 46—47.

Բարձրությունը՝ 22 սմ է, վզի տրամագիծը՝ 12 սմ, իրանի տրամագիծը՝ 27 սմ: Այս երկու սափորները նման են լճաշենի, Արթիկի և Նրանց ժամանակակից այլ հուշարձանների խեցեղենին և թվագրվում են մ. թ. ա. XIV—XII դդ.:

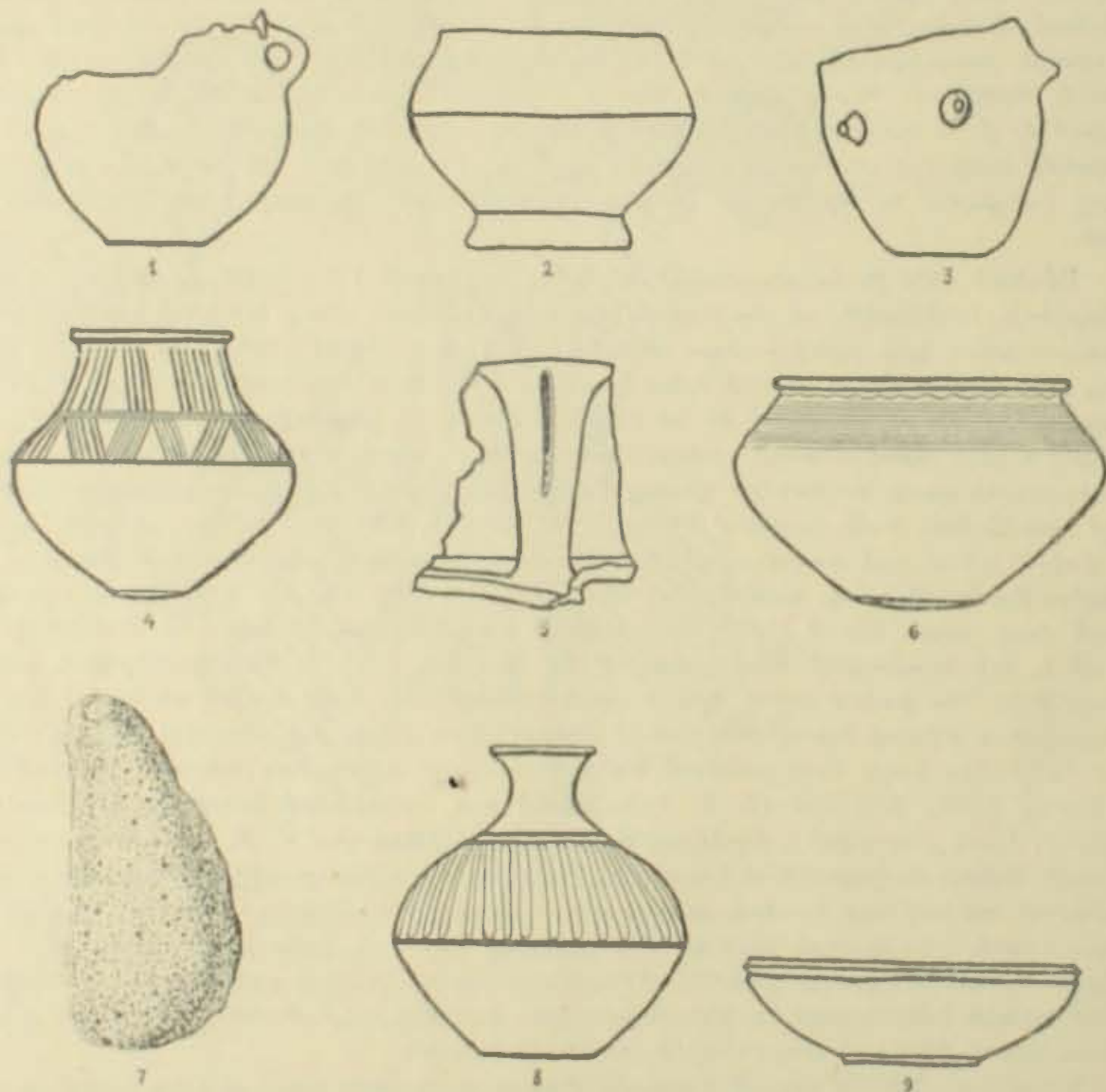
Արաբատ տեղանքի գիւղի կոմբինատի շինարարության ժամանակ, 1931 թ., հայտնաբերվել է տարբեր ժամանակաշրջանների երկու խմբի պատկանող խեցեղեն: Առաջին խմբին են պատկանում սև փայլեցված երկու սափոր, որոնցից առաջինը լայնավիզ է, կտրացած շրթով և լայնափոր իրանով: Իրանի վերին մասով ձգվում են յոթ շարք գծեր: Բարձրությունը 21 սմ է, վզի տրամագիծը՝ 23 սմ, հատակը փոքր, տափակ (ՀՊՔ, 529 (86)): Երկրորդ սափորի իրանը ուռուցիկ է և ներքևի մասում զգալիորեն լայնանում է: Իրանի վրա, վզի տակ, անցնում են երեք շարք հորիզոնական գծեր: Նույնանման վեց գծեր են անցնում իրանի կենտրոնական մասով: Բարձրությունը 22 սմ է, վզի տրամագիծը՝ 9 սմ, իրանինը՝ 25 սմ, հատակը լայն, տափակ (ՀՊՔ, 529 (97)): Երկրորդ խմբին են պատկանում սև փայլեցրած երեք խեցիներ: Սրանցից առաջինը լայնաբերան, միակամ խորի ղեկոր է, որի կանթն ունի ուղղահայաց կտրվածք. աստիճանաձև փոսիկներով: Իրանի վերին մասում ձգվում են երկու ուռուցիկ գծեր (ՀՊՔ, 529 (48), նկ. 5): Մյուս բեկորները շագանակագույն լայնաբերան տարբեր սափորների մնացորդներ են, որոնց շրթերը դուրս ձկված են և կրում են թեք գծեր: Ուռուցիկ իրանների վրայով անցնում են երկու շարք լսիքավոր գծեր, որոնց միջև եղած տարածությունը նույնպես լցված է գծային զարդանկարով (ՀՊՔ, 529 (107)): Առաջին խմբի խեցիները համընկնում են լճաշենում, Արթիկում, Եղարոտում և Կամոյի շրջանում հայտնաբերված խեցեղենին ու թվագրվում մ. թ. ա. երկրորդ հազ. վերջերով: Երկրորդ խմբի խեցեղենի թվագրությունը ճշտվում է կանթի ձևով, որը լայն տարածում ունի մ. թ. ա. V—VI դդ., նրա լավագույն զուգահեռները հանդիպում են Խրտանոցի, Արթիկի, Կարմիր-բլուրի, Դիլիջանի և այլ հավաքածուներում:

Ավանում 1926 թ. հայտնաբերված խեցեղենը բաղկացած է 9 անոթներից (ամբողջական և բեկորներ): 1. Անկանթ, սև փայլեցված, ուռուցիկ իրանով, թույլ նշմարելի վզով և ուժեղ արտահայտված կտր շրթով սափոր: Հատակը լայն է, վզի տակով անցնում են սեղմված զիգզագ գծեր, իրանի վերին մասում երկու զուգահեռ ակոսիկներ: Բարձրությունը 23 սմ է, վզիկի տրամագիծը՝ 12 սմ, իրանինը՝ 27 սմ (ՀՊՔ, 267): 2. Սև փայլեցված, կտր իրանով, ձգված վզիկով և լայն շրթով անկանթ սափոր: Հատակը նեղ, տափակ: Վզի ներքևի մասում անցնում է զիգզագաձև զարդ: Նույնանման զիգզագ է կրում իրանի վերին մասը: Բարձրությունը 19 սմ է, վզի տրամագիծը՝ 7 սմ, իրանինը՝ 18 սմ (ՀՊՔ, 268): 3. Մեծ, խոր քրեղան ուռուցիկ իրանով և փռված շրթով, որի տակով անցնում է վերևից պարուրվող զիգզագով գծային զարդանկար: Բարձրությունը 16 սմ է, տրամագիծը՝ 20,5 սմ (ՀՊՔ, 226, նկ. 6): 4. Ռոմբաձև սափորիկ կարճ վզով, դուրս ճկված շրթով: Իրանի վերին մասով ձգվում են ակոսներ: Բարձրությունը 9 սմ է, վզի տրամագիծը՝ 9 սմ, իրանինը՝ 14 սմ (ՀՊՔ, 270): 5. Մեծ, լայնաբերան սափոր կտր, թեթև հետ փռված շրթով, իրանի ներքևի մասում նեղ: Շրթի տակով անցնում է վերևից զիգզագով և ակոսով եզրագծված գծային հորիզոնական զարդ, իսկ ներքևից՝ ակոսով (ՀՊՔ, 292 (5)): Այս նույն հավաքածուում գտնվում են չորս նույնանման տարբեր խեցանոթների բեկորներ (ՀՊՔ, 270, 292 (2, 3, 4)): Ավանի այս հավաքածուի նմուշները հիշեցնում են Արթիկի, Էլարի (ուշ շրջան), Ճամբարակի խեցեղենը և թվագրվում մ. թ. ա. II հազարամյակի վերջով: Ավանի հավաքածուում է գտնվում նաև վաղ ժամանակաշրջանի, առանց անցքի, կտր կոթառով, տափակ կտր իրանով, կիսաշրջան բերանով քարե տապարը: Տապարը հատիկավոր բազալտից է, կոպիտ մշակում ունի: Բարձրությունը 21 սմ է, կոթառի բարձրությունը՝ 7 սմ, բերանի լայնությունը՝ 9 սմ (նկ. 7, ՀՊՔ): Այս տապարն իր ձևով տարբերվում է էնեոլիթյան հարթ, հղկած կացիններից: Սա հնարավորություն է տալիս պայմանականորեն վերջինս վերագրելու ուշ էնեոլիթի կամ վաղ էնեոլիթի ժամանակաշրջանին:

Երևանի Ձերժինսկու անվան դազգահաշինական զսեմաբանի տերիտորիայում 1960 թ. չինարարական աշխատանքների ժամանակ հայտնաբերել են խոշոր, սև փայլեցրած, լայնաբերան 7 կավե սափորներ, որոնք իրենց ձևերով ու զարդերով նման են Ավանում գտնված վերը նկարագրված ամաններին և թվագրվում են մ. թ. ա. II հազ. վերջերով (վերջիններս պահպանվում են Երևանի քաղաքային թանգարանում, 1388 (1—7)):

Չարբախ քաղամասում հայտնաբերվել են չորս անոթ և մեկ նիզակ: 1. Լայնաբերան սև փայլեցված սափորի կեսը, կարճ վզով, դուրս ճկված շրթով, բռնակը միջնամասում խիստ բեկված է, իսկ վերևի մասում ունի փոքրիկ ելուստ: Հատակը լայն է, իրանի վրայով անցնում է ակոսիկ, որից հեռանում են ուռուցիկ թեք ելուստներ: Բարձրությունը 15 սմ է, իրանի տրամագիծը՝ 12 սմ, իրանինը՝ 27 սմ:

մազիծը՝ 15 սմ (ՀՊԹ, 16 (11))։ 2. Ռոմբաձև սև փայլեցված սափոր, տափակ հատակով, կարճ ու նեղ վզիկով, դուրս եկված շրթով։ Վիզը պարո՛րում են երկու հորիզոնական գծեր։ Նման գծեր անցնում են և իրանի վրայով։ Երկու գծերի միջև անցնում են կարճ, թեթ, թեթև նշմարվող ուռուցիկ ելուստներ։ Բարձրությունը 21 սմ է, իրանի տրամագիծը՝ 20 սմ, վզինը՝ 7,3 սմ (ՀՊԹ, 1612, նկ. 8)։ 3. Ռոմբաձև սափորիկ, փոքր դուրս ցցված շրթով, իրանի վրա կան բոնակի հետքեր, ձեռքի կռպիտ աշխատանք է։ Հատակը լայն, տափակ։ Բարձրությունը 8 սմ է, իրանի տրամագիծը՝ 8 սմ, վզինը՝ 5 սմ (ՀՊԹ, 1613)։ 4. Սև փայլեցված փոքրիկ տափակ հատակով քրեղան, ներս փոված շրթով, որն ունի խուլ կանթ։ Վերի մասով անցնում է հորիզոնական ակոսիկ։ Բարձրությունը 5,5 սմ է, տրամագիծը՝ 17 սմ (ՀՊԹ, 1614)։ Այս ամբողջ կոմպլեքսը թվագրվում է մ. թ. ա. I հազարամյակի առաջին քառորդով և ընդհանրության գծեր է դրսևորում Աստղածորի և Կարմիր-բլուրի քաղաքային տեղամասի կոմպլեքսի խեցեղենի հետ։ Նույն ժամանակին է վերաբերում և բրոնզե նիզակը, որն ունի կարճ, տերևաձև սայր և փողածև անցքավոր կոթ։ Նիզակի երկարությունը 16 սմ է, փողարհրանի երկարությունը՝ 8,5 սմ, սայրի լայնությունը՝ 25 սմ։ Այսպիսի նիզակներ հայտնի են Աստղածորից, Գետարեկից, Մինդեշաուրից, Ուսթափրոյից և այլ վայրերից⁴։

11359
4678

⁴ А. А. Ивановский, По Закавказью, МАК VI, табл. V; Т. Н. Чубинишвили, Древнейшие арх. памятники Мцхета, табл. XVI; Г. М. Асланов, Р. М. Вандов, Г. И. Ионе, Древний Мингечаур, табл. XV.

Արդյունքի փոփոխությունը, ակնարկական հիմնականների կառուցման ժամանակ հայտնաբերվել է մի սակար, որի վերին մասը չարգելված է Պահպանված մասի բարձրությունը 6 սմ է, լայնությունը՝ 12 սմ: Ելնելով սակարի չափերից, այն կարելի է թվագրել մ. թ. ա. II հազարամյակի վերջով (ՀՊԹ, 156):

«Սասունցի Գավիթ» կենտրոնի շրջակայքում 1938 թ. նույնպես հայտնաբերվել են հնագիտական իրեր, որոնցից ուշագրավ են հետևյալները. 1. Սև փայլեցված, նեղ վզով, դուրս ճկված շրթով, կլոր ուռուցիկ իրանով, տափակ հատակով սափոր: Բարձրությունը 12 սմ է, վզի տրամագիծը՝ 9 սմ, իրանինը՝ 15 սմ (ՀՊԹ, 114): 2. Փոքրիկ, սև փայլեցված միականթ սափոր, նեղ, կարճ վզով, դուրս ճկված շրթով, ուռուցիկ իրանով և տափակ հատակով: Կանթն ունի միջանցիկ անցք: Սափորը զարդարված է հորիզոնական զծերով: Բարձրությունը 7 սմ է, վզի տրամագիծը՝ 6,5 սմ, իրանինը՝ 9 սմ (ՀՊԹ, 1452): 3. Սև փայլեցված, ուռուցիկ իրանով, հատակի մասում խիստ նեղ, երկար ու նեղ վզով, շուրթը դուրս ճկված ոչ մեծ սափոր, որի կենտրոնով անցնում են երկու հորիզոնական զծեր, որոնց ներքին տարածությունը զարդարված է սեղմած դիզագնեքով: Բարձրությունը 17 սմ է, վզի տրամագիծը՝ 8,5 սմ, իրանինը՝ 14,5 սմ (ՀՊԹ, 1623): 4. Գորշ, փայլեցված սափոր, վզիկը երկար, նեղ, դուրս ճկված շրթով: Վզի հիմքում անցնում են երկու շարք սեղմած հորիզոնական զծեր, որոնց միջին տարածությունը զարդարված է փորագրի նախշով: Նույնանման զարդ ունցնում է և իրանի միջին մասով: Բարձրությունը 22 սմ է, վզի տրամագիծը՝ 8 սմ, իրանինը՝ 18 սմ (ՀՊԹ, 1622): Այս շորս անոթները թվագրվում են մ. թ. ա. II հազարամյակի վերջերով և համարվում ուշ Լճաշենի և Արթիկի նույնանման իրերին: Այստեղ հայտնաբերվել են նաև բրոնզե մեկ զոտու մաս, երեք ապարանջաններ, որոնցից մեկը ամրոցիկան է, մյուսները՝ կոտրված: Այս ապարանջանները պատրաստված են հաստ բրոնզե լարից, որի ծայրերը վերջավորվում են բարձրաքանդակ օձի զլխիկներով: Օձի ընդգծված ականջները և բերանը հիշեցնում են առասպելական վիշապը: Տրամագիծը 8,6 սմ է (ՀՊԹ, 1469—1470): Բրոնզե զոտու բեկորը պատրաստված է բարակ թիթեղից, որի վրա պահպանվել են հորիզոնական զծերից բաղկացած զարդանկարներ (ՀՊԹ, 1471): Պատահականորեն բացված դամբարանից հանված այս իրերը իրենց ձևով կրկնում են ուրարտական նմուշները և թվագրվում մ. թ. ա. VIII դարով:

Երևանի Խոհ-Արեշ քաղաքում հայտնաբերված իրերից ուշագրավ են՝ 1. Ոչ մեծ, կարմիր փայլեցված պնակ, թեթև նկատելի բեկվող շրթով, հատակը դուրս ցցված, որի ծայրի մասում կա շրջանաձև դրոշմ: Բարձրությունը 4 սմ է, տրամագիծը՝ 15 սմ: Վերջինս ձևով մոտ է ուրարտական անոթներին, բայց տարբերվում է նրանցից թույլ փայլով, թվագրվում է մ. թ. ա. VIII—VII դդ. (ՀՊԹ, 1482, նկ. 9): 2. Շրջանաձև, հարթ հղկված, թվով վեց, շաղափված միակողմանի աղաթն ուլունքներ: Տրամագիծը՝ 0,8 սմ, 1,9 սմ: Երկու տակառաձև միակողմանի շաղափված, հարթ հղկված ուլունքներ, կողքերը ուղիղ կտրված ու հարթ փայլեցված: Վերջիններս կրկնում են ուրարտական և թվագրվում VIII—VII դդ. մ. թ. ա.: 3. Բրոնզե շրջանաձև բոժոժ, եռանկյունի կտրվածքներով: Վերին մասում ունի օղակ կախելու համաշ (ՀՊԹ, 1484): Նման առարկաներ հաճախ են հանդիպում Հայաստանի և Անդրկովկասի II հազարամյակի հուշարձաններում:

Փաղտիկի Մալաթիա քաղաքում հայտնաբերված հնագիտական իրերի մեջ պահպանվել են ուրարտական անոթների շորս բեկորներ, կարմիր փայլեցված երկու պնակների բեկորներ, որոնցից մեկի հատակին պահպանվել են երկու հիերոգլիֆ նշաններ, ինչպես և երկու կարմիր փայլեցված տարրեր սափորների շրթերի մասեր: Նշված հավաքածուն թվագրվում է Երեբունի և Թեյշեբաի ուրարտական ամրոցներից հայտնաբերված նյութերի ժամանակով, այսինքն՝ մ. թ. ա. VIII—VII դարերով:

Հովհաննես Թումանյանի տուն-թանգարանի մոտ 1962 թ. կատարված շինարարական աշխատանքների ժամանակ գտնվել է մի դամբարան (հետազոտել է Հ. Ռ. Իսրայելյանը), որտեղից հայտնաբերված նյութը բաղկացած էր կարմիր փայլեցված ուրարտական և սև փայլեցված տեղական ամաններից: Թվագրվում է VIII—VII դարերով (մ. թ. ա.):

Խուսարանական այգում 1961 թ. շինարարական աշխատանքների ժամանակ բացվել է քարակղզային դամբարանադաշտ: Դամբարաններից մեկի նյութը չի հրատարակված, ուսումնասիրել է Ժ. Դ. Նաշատրյանը: Դամբարանում եղել են մեկ խոշոր ձձում, մի քանի կավաձաններ, երկաթյա դաշույն և նիզակ: Թվագրվում է ուշ ուրարտական ժամանակաշրջանով մ. թ. ա. VII—VI դարերով:

Շինարարական աշխատանքների միջոցին հայտնաբերված հնագիտական նյութերի քննությունը ցույց է տալիս, որ մ. թ. ա. IV հազարամյակի վերջերից սկսած այժմյան Երևանի

տերիտորիայի վրա գոյություն է ունեցել բազմաշերտ էնեոլիթյան բնակատեղի հանձին Շենդավիթի, որը հայտնի է իր բազմաձև կացարաններով և Հայկական լեռնաշխարհի ամենահին պարսպապատով: Այստեղի բնակիչները զբաղվում էին երկրագործությամբ ու անասնապահությամբ, բրուտագործությամբ և մետաղի մշակությամբ: Շենդավիթի անկումից հետո կյանքը նրանում չի դադարել. այդ մասին են վկայում Շենդավիթի տերիտորիայում հայտնաբերված բրոնզեդարյան դամբարանները⁵ և Վերին Զեյթունում (Կիրզա) հայտնաբերված վերոհիշյալ վաղ բրոնզեդարյան նյութերը:

Մ. թ. ա. II հազարամյակի առաջին կեսում նրանում գոյություն ունեւ մի այլ՝ Մուխան-նաթ-թափա կոչվող բնակատեղին («Ուսունցի Դավիթ» կինոթատրոնից ոչ հեռու), որտեղից հայտնաբերված նյութերի մեջ կա մ. թ. ա. XVIII—XVI դդ. թվագրվող գունազարդ խեցեղեն: Նույն ժամանակին են վերաբերում Միծեռնակարերդի դամբարանները:

Արարատյան դաշտ թափանցած ուրարտացիները մ. թ. ա. VIII դարից սկսած նրանում կառուցում են նրերունի (VIII դար մ. թ. ա.) և Թեյշեբաինի (VII դար մ. թ. ա.) ամրոց-քաղաքները: Այդ ժամանակաշրջանում, ըստ երևույթին, գոյություն են ունեցել մանր բնակատեղիներ, որոնք սպասարկում էին վերոհիշյալ ամրոցները: Այլ մասին են վկայում Մալաթիայից, Նոր-Արեշից, Բուսարանական այգուց, Թումանյանի տուն-թանգարանի շրջակայքից, Չարախից և այլ վայրերի դամբարաններից հայտնաբերված ուրարտական ու տեղական նյութական մշակույթի մնացորդները:

Ինչպես վկայում են Աքեմենյան ժամանակաշրջանի (մ. թ. ա. V—IV դդ.) նյութերի ու նուշարձանների գյուտերը Արին-բերդում և մ. թ. ա. III—II դդ. թվագրվող վաղ հայկական դամբարանադաշտը Կարմիր-բլուրում, Ուրարտական պետության անկումից հետո էլ նրանում կյանքը չի դադարել:

Ուշագրության արժանի է նաև հռոմեական տիպի արձանի քարե զուխը, որը հայտնաբերվել է Արտաշատի խճուղու վրա (թվագրվում է մ. թ. ա. III դարով)⁶ և է. Խանզադյանի կողմից բացված կարասային թաղումներով դամբարանադաշտը «Հայրենիք» կինոթատրոնի մոտ (թվագրվում է մ. թ. III—IV դդ.):

Այսպիսով, մ. թ. ա. IV հազարամյակի վերջերից նրանի տերիտորիայում ծայր առած կյանքը անընդմեջ շարունակվել է մինչև մեր օրերը:

Ս. ԵՍԱՅԱՆ, Լ. ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ:

ԳԼԽԱՏԱՆ ՀԱՐՏԱՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԿՈՄՊԼԵՔՍԸ ԵՂԵԴՆԱԶՈՐԻ ԵՎ ԱԶԻԶԲԵԿՈՎԻ ՇՐՋԱՆՆԵՐՈՒՄ

Հայ Հարտարապետության պատմության մեջ կարևոր տեղ է գրավում բնակարանային Հարտարապետությունը: Հանդիսանալով ամենատարածված բնակարանային տիպարներից մեկն անցյալում, հայկական գլխատուներ բաղմիցս գրավել է հետազոտողների ուշադրությունը: Իր ծագումով այն պատկանում է շատ պլեյի վաղ ժամանակների, քան մեզ հասած ամենահին գրավոր տեղեկությունները:

Աղեղնաձորի և Աղիդրեկովի շրջանները բնակարանային Հարտարապետության տեսակետից ունեն ուշագրավ առանձնահատկություններ, որոնք առաջացել են յուրահատուկ բնապատմական պայմաններում: Սովորաբար բնակելի կոմպլեքսը բաղկացած է լինում գլխատներից, որը տեղացիք «տուն» են կոչում, պատշգամբից (սլոպպա), մարազից ու մատանից («խորթանոցներ») և մեկ կամ մի քանի հյուրասենյակից («սենյակ», «թախ»): Կոմպլեքսին կցված է գոմն իր առանձին մուտքով:

Կարևոր նշանակություն է ստացել սյունազարդ պատշգամբը, զեպի որը բացվում են բնակարանային բաժանմունքների դրեթե բոլոր դռները, երբեմն նույնիսկ լուսամուտները: Այն ծառայում է որպես ամառային նստավայր, արևահայտը է և տաք եղանակներին դրեթե փոխարինում է հացատանը: Պատշգամբներում հաճախ լինում են թոնիրներ, երբեմն նրանց հատակը բարձրացված է կամ առջևի կողմից կիսապատնեշով եզերված, հատկապես հողմաշատ վայրեր:

⁵ Ս. Սարգսյանի պեղումները (նյութերը չեն հրատարակված):

⁶ Պրոֆ. Բ. Ն. Կոստելյանի թվագրումը:

¹ Այդ մասին առաջին անգամ հիշատակել է Քսենոֆոնը «Անաբազիս» աշխատության IV գրքի V գլխում: